

Михайло ЛЕЦКІН

ЖИТОМИРСЬКА ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ШКОЛА

У наш час, коли все помітнішою стає суперечність між багатомовністю й багатокультурністю світу та всевітнім прагненням засвоїти це розмаїття, перекладацька діяльність набуває особливо великого значення. За висловом А.Сірика, про якого ще йтиметься далі, "XX сторіччя на Заході часто-густо називають сторіччям перекладу" [1: 10].

Що ж до житомирської перекладацької школи, то це не уявне поняття на втіху регіональному патріотизмові, а така сама реальність всеукраїнського словесного мистецтва, як і, скажімо, житомирська прозова школа [2]. Бути одним із центрів перекладництва Житомиру було, сказати б, на роду написано: на початку XX сторіччя "це польське місто, хоч і вважалося глибоко провінційним, мало свої досить давні й своєрідні культурні зв'язки, традиції й переплетення польського, російського, єврейського і, звичайно ж, українського походження. Для... перекладача то був благодатний край, благодатний ґрунт" [3: 15-16]. І якщо обмежитися саме Житомиром і саме XX сторіччям, то біля джерел нашої зацікавленості постане філолог Є.Кудрицький, який ще замолоду разом із Борисом Теном переклав на українську мову з давньогрецької "Діалоги" Платона, що одержало схвальну оцінку київського професора й відомого перекладача М.Зерова [3: 16]. Крім того, вже на схилі літ Євген Михайлович здійснив переклад зі старослов'янської мови й тим самим зробив надбанням вітчизняної науки українську граматику XVII сторіччя, автором якої був студент Сорбонни Іван Ужевич (на жаль, ім'я перекладача досить довго з якихось ненаукових міркувань замовчувалося) [4].

Але якщо для Є.Кудрицького, викладача-україніста Житомирського педвузу, перекладацтво не було домінантою життя (й до того ж його вабили переклади наукові, а не художні), то центральною постаттю житомирської перекладацької белетристичної школи воістину був уже згаданий Борис Тен (Микола Хомичевський), для якого перекладацтво стало провідним напрямком цілого життя.

Борис Тен як перекладач і яскрава зірка житомирської перекладацької школи не був ізольований від іншої – столичної – школи перекладачів. Він, за словами Є.Концевича, "вважав Миколу Зерова своїм хрещеним батьком на ниві перекладу" [3: 16] і взагалі ставився до київської школи як до взірцевої [3: 39]. Борис Тен говорив про М.Рильського: "Максим Тадей-

Перекладознавство

вич весь час цікавився мою перекладацькою роботою, уважно перечитував мої переклади в різних стилях і творчих манерах, давав свої зауваження і поради, підбадьорював при невдачах" [6: 81].

Однак Борис Тен як перекладач аж ніяк не залишався лише об'єктом захоплювань з боку великих київських метрів – він знав собі ціну й цим зміцнював позиції житомирської перекладацької школи. Так, знаючи українські переклади "Кримських сонетів" великого польського поета А.Міцкевича, здійснені М.Рильським, Борис Тен зважився й на власну інтерпретацію цього циклу, "згодом розглядав її, зокрема, як вияв творчого змагання з видатним колегою і не без підстав вважав, що його переклади не гірші" [7: 87]. За тонким (хоч, можливо, й дещо суб'єктивним) спостереженням А.Підпалого, "листування Максима Рильського з Борисом Теном документально засвідчує принцип різних перекладацько-поетичних шкіл. Для М.Рильського найважливішою була точна формальна передача гексаметра і точна вимова слів. Для Бориса Тена важливою була функція мови в складних синтаксичних конструкціях, які нав'язував гексаметр" [8: 111].

Будучи поліглотом (досконало знав біля півтора десятка мов), Борис Тен перекладав – головним чином поезію та поетичну драматургію – з таких сучасних мов, як французька (твори П.Варлена, А.Шеньє, пісні французької революції, В.Гюго), німецька (пісні Ф.Шуберта на слова Г.Гейне, Ф.Шіллера, Й.Крегера, Л.Рельштаба, Ф.Рюккерта, уривки з "Фауста" В.Гете, лібрето опер К.Глюка, Р.Вагнера), англійська (В.Шекспір, Р.Бернс), італійська (лібрето опер Дж. Верді, В.Белліні), польська (А.Міцкевич, Ю.Жулавський, Ю.Словацький), російська (вірші О.Пушкіна, З.Соловйова, В.Брюсова, лібрето опери М.Мусоргського "Борис Годунов", тексти романсів і пісень М.Глинки, С.Рахманінова, М.Римського-Корсакова, П.Чайковського і навіть одного школяра) [3: 16; 5: 65-66, 68; 6: 81; 9: 28; 10: 34-35; 11: 176; 12: 108-109; 13]. Він випустив у світ томик давньогрецьких трагедій [3: 43], окремою книжкою – "Прометея закутого" Есхіла.

Отже, можна сказати словами О.Опанасюка: "Сто зарубіжних авторів запросив до української оселі Микола Васильович Хомичевський" [11: 176]. Але найголовніше в перекладацькому доробку Бориса Тена – це переклад двох славетних Гомерових поем, якому він віддав 31 рік титанічної праці. За переклад Гомера Борис Тен був удостоєний найвищої перекладацької відзнаки України – літературної премії імені М.Рильського [5: 63].

Перекладач і сам добре усвідомлював значущість своїх "змагань" із Гомером, який "і за характером, і за духом творчості виявився мені найближчим з усіх ста перекладених мною поетів, прозаїків, драматургів" [5: 68]; "Найбільше моє досягнення в галузі літературної роботи – новий український переклад гомерової "Одіссеї", який здобув високу оцінку ... у відзивах проф. А.Білецького, М.Рильського" [3: 80].

Дослідниками охарактеризовані особливості перекладацької роботи Бориса Тена, його власні самоспостереження. Так, йдеться перш за все про

великі труднощі цієї роботи. Борис Тен зізнавався, що "іноді днями безуспішно бився над подоланням "гомеротурної" (слово його) перешкоди" [3: 21]. В кінцевому підсумку, на переконання перекладача, такі перешкоди мають бути подолані; тому, високо оцінюючи перекладацьку діяльність М.Лукаша, Борис Тен говорив: "...нема для української мови неперекладних ситуацій, бувають лише неспроможні перекладачі" [3: 40]. Найвищою вершиною в таких випадках він вважав відчуття української оригінальності перекладеного тексту; так, про Р.Доценка він говорив: "... в його перекладах цілковита ілюзія, що твір написаний по-українському. А то найбільше, до чого ми, перекладачі, прагнемо" [3: 41]. Таке співвідношення оригіналу й перекладу можна вважати "необхідною адекватністю" [11: 176]. І якщо, наприклад, поляки вважають український переклад М.Рильським поеми А.Міцкевича "Пан Тадеуш" конгеніальним, тобто ідеально адекватним геніальному оригіналові [7: 87], то прояви такої конгеніальності можна вбачати і в українських перекладах Борисом Теном Міцкевичевих "Кримських сонетів"; більше того, "важко не помітити, що експресивна динаміка (провідна в поезиці... твору) подекуди сягає в перекладача навіть більшої сили, ніж в оригіналі" [7:91]. Таке ж спостереження має місце й щодо Тенового перекладу з Гете: "Український текст Бориса Тена "Гретхен за прялкою" сприймається навіть невідповідним читачем як самостійний довершений твір" [14: 100].

Але суто мовними проблемами перекладу Борис Тен не обмежувався. "Перш, ніж приступити до "Одіссеї", він провів велику порівняльно-дослідницьку роботу... Мусив добре розбиратися в стародавній історії, мати досконале уявлення про культуру та побут давніх греків, їхнє красне письменство, філософію, рівень наукових знань" [5: 68-69].

Борис Тен виступав проти модернізації та українізації Гомера. За словами Д.Павличка, "він відкидав будь-яке прикрашування Гомерового тексту, будь-яке його нахиляння до національних наших реалій..." [5: 69].

Борис Тен прагнув не просто до мовної адекватності, а й до передачі стилістичних нюансів, виразно-зображувальних засобів автора. А.Шевчук відзначає: "Мова його перекладів Гомерових поем звучить урочисто й піднесено. Перекладач зберіг усі особливості стилістично першоджерела – алітерації, гру слів, метафори, гіперболи тощо" [5: 70]. Це є дуже складним завданням, особливо в поетичному перекладі. В.Гуменюк свідчить: при роботі Бориса Тена над перекладом А.Міцкевича "якщо якийсь з нюансів, властивих оригіналу, не вдається відтворити, то це надолується іншими нюансами, які належать перекладачеві, але не вигадуються довільно, а випливають з духу авторського тексту, з його поезици" [7: 83].

Слід до сказаного додати, що Борис Тен не лише перекладав Гомера чи А.Міцкевича, а й ретельно знайомився з уже існуючими перекладами цих авторів на українську та інші мови, здійсненими до нього, з оцінками цих перекладів [5: 69]. Він був не просто геніальним перекладачем-практиком – він глибоко вивчав і теоретичні надбання в цій галузі (зокрема, праці профе-

сора А.Білецького) [3: 41].

Звісно, житомирської перекладацької школи не було б, якби навколо патріарха не гуртувалася плеяда молодших послідовників, яких Борис Тен або виховав, або принаймні заохотив до перекладацтва. До них належав перш за все його рано померлий син Василько Хомичевський, філолог за фахом і знавець німецької мови; Василько допомагав батькові у перекладанні драматургічних творів і оперних лібрето [3: 18]. Загальну ж (стислу) характеристику цієї плеяди знаходимо в розвідці М.Костюк [15], де йдеться про те, що Микола Васильович впродовж багатьох років очолював секцію перекладу при Житомирському обласному відділенні Спілки письменників України й нерідко писав у статтях, рецензіях про здійснені житомирцями переклади. Так чи інакше показали себе на перекладацькій ниві П.Баратинський, В.Грабовський, В.Козак, І.Ліберда, М.Миценко, Данило Окийченко, П.Омельченко, М.Сич, Г.Столярчук. Додамо до цього сучасну цікаву практику журналу "Авжеж!" – своєрідне змагання різних перекладачів в українській інтерпретації одного іншомовного тексту. Так, в одному з чисел журналу [16] поезія Роберта Фроста "Stopping by Woods on a Snowy Evening" подана в перекладах З.Бойченка, І.Гадзинської, Я.Гончара, А.Савенця та Яра Славутича.

З когорти сучасних поетів-перекладачів, що творять у Житомирі, окремо варто відзначити А.Сірика – хоча б з огляду на те, що він, крім талановитої практики перекладу, ще й глибоко замислюється в теоретичному плані над специфікою та проблемами перекладацької справи. Є.Концевич мав усі підстави назвати А.Сірика "вибагливим перекладачем" [3: 59]. Показова в цьому відношенні книжка А.Сірика "Несправжній квітник" [1]. Самі переклади литовських поетів, здійснені в цьому виданні, нещодавно були гідно оцінені під час презентації книжки в Києві при Національній Спілці письменників України. Нас же тут цікавить авторська передмова, де ми знаходимо чимало думок, які перегукуються з поглядами Бориса Тена.

Зокрема, А.Сірик надто серйозно, майже побожно ставиться до праці перекладача, до його завдань. "Здавалося б: що може бути простішого й однозначнішого, – зауважує він, – ніж без постраху "шубовснути" в перекладацтво? Аж ні! Процес йшов, так би мовити, вишир, а вглиб він розвивався дуже повільно..., я не з тих, які беруться за справу безоглядно, жагуче й натхненно, які пориваються перекладати, не зважаючи на застороги і поради, не зважаючи ні на що" [1: 10].

Як і Борис Тен, А.Сірик вважає за обов'язок перекладача, перш ніж братися за перевтілення чужої творчості, ґрунтовно ознайомитися з існуючими набутками у цій сфері, тож йому "необхідно було зважити на "делікатний обов'язок" перекладника, виходячи з тогочасних значно вищих творчих досягнень теорії та практики поетичного перекладу..." [1: 10]. Погляди ж спеціалістів тут найрізноманітніші: "...одні стверджували, що в галузі перекладацтва не існує теорії, а є лиш переклад; інші стояли на тому,

що ідеальним перекладом є той, за яким не видно перекладника, тобто такий, що сприймається як оригінальний твір; ще інші схилилися до відомої думки – "іноді треба навмисне віддалитися від слів оригіналу задля того, щоби бути до нього ближче" [1: 10-11].

Сам же А.Сірик настільки вимогливий до можливостей та якості перекладання, що фактично вважає адекватний переклад неможливим, посилаючись на думку А.Шлегеля: "Переклад – це смертельний поєдинок, внаслідок якого остаточної поразки зазнає або той, хто перекладає, або той, кого перекладають" [1: 11]. А ось міркування про це й самого перекладача литовських поетів, хоч і покладене на терези загальної думки: "...просянюється прописна істина, згідно з якою праця перекладника неминуче призводить до втрат і невдач" [1: 11], до "усвідомлення спроби розв'язання неможливого" [1: 12].

А.Сірик вимогливо ставиться до рівня проникнення перекладача-українця в мову перекладуваних творів – у даному випадку литовську, з якою поета пов'язали обставини особистої долі: "Насамперед конче необхідно було подолати бар'єр мовного нерозуміння: йдеться не про "базарну" мову, а літературну, яка вимагає терпеливого, настирливого доглиблювання до суті, занурювання в світ фонетично-словотворчий, синтаксичний, морфологічний – глибше і якомога глибше" [1: 10].

А.Сірик подібно до Бориса Тена вважає за необхідне для перекладача вивчати разом із мовою народознавство в широкому розумінні цього поняття, "без поспіху входити в "плоть і дух народу", вивчаючи характер, побут, культуру, історію та все те, що стосується літератури" [1: 10].

Тим не менш А.Сірик, хоч і не вірячи в можливість конгеніальності перекладача, відповідально взявся за важку справу. А взявшись, зробив усе, щоб, як і Борис Тен, донести до нас не лише зміст і емоційну атмосферу оригінальних текстів, а й їх тонкі стилістичні відтінки: "Що ж до мене, то мушу зізнатися, завше боявся (йі не перестаю боятися) стати ремісником в цій знадливій, важкій і, до того ж, сумлінній справі, де важливим є чи не все: зміст, думка й почуття, "точне" віддання духу оригіналу (своєрідної художньої форми) – з максимальним збереженням стилю, найтонших мовних нюансів (сенсу і сили окремих слів), розуміючи, що перекладання – це любов, а не труджений відбуток" [1: 12]; "переклад, окрім блукання в темряві, окрім опинання в блуді, окрім усього іншого, вимагає ще й самостійних творчих розв'язань: як в шуканні найточнішого слова для передачі своєю мовою певного поняття, слова і думки в контексті, так і точності й глибини в опануванні "чужої" мудрості – аби склалася своя думка, концепція, співзвучна оригіналові прозорістю та гармонією" [1: 13]. А що А.Сірикові вдалося впоратися з тим, що й сам він надто ригористично вважає неможливим, – про це свідчить оцінка, дана литовським письменником Міколасом Карчяускасом: "Радий з того, що саме такий поет залучився до перекладачів литовської поезії" [1: 14].

І якщо Борис Тен унікав "відсебеньків" і "прикрашування" в перекладі

порівняно з оригіналом, то й А. Сірик дотримується того ж постулату: "Переселяючи" автора до себе, розумієш, що, зважаючи на "перекладацькі муки", не маєш права обминати те, що не подобається, і додавати те, що пливе до голови..." [1:12].

"...переклад, як і людина, завше старіє", – зауважує А.Сірик [1: 11]. Та не старіє вічно молоде перекладацьке мистецтво. Це є запорукою того, що житомирська школа перекладу розвиватиметься й далі, збагачуючи українську культуру здобутками всесвітнього вартісного потенціалу.

1. Сірик А. Несправжній квітник. Поезії. Переклад з литовської. – Житомир, 2000. – 192 с.
2. Вечеря на дванадцять персон. Житомирська прозова школа / Упорядник В.Даниленко. – К., 1997. – 544 с.
3. Концевич Є. Тутешня кава. – Житомир, 2000. – 240 с.
4. Кучерук М. Є.М. Кудрицький – дослідник "Славянської граматики" Івана Ужєвича // Кожному мила своя сторона / Упорядник Л.Бондарук. – Житомир, 1997. – С. 36-37.
5. Шевчук А. Поруч із Гомером // Кожному мила своя сторона / Упорядник Л.Демченко. – Ч. II. – К., 1998. – С. 63-76.
6. Білоус П. У колі неокласиків // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 77-83.
7. Гуменюк В. "Кримські сонети" Адама Міцкевича в перекладі Бориса Тена // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 87-98.
8. Підпалій А. Гомер – мовою ХХ століття // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 110-111.
9. Зленко Г. Над безоднею земних страждань... // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 26-29.
10. Вишина А., Плющик Є. Борис Тен і музичне мистецтво // Кожному мила своя сторона. – Житомир, 1997. – С. 34-35.
11. Опанасюк О. Чи загишло пані провінції в Житомирі? – Житомир, 2000. – 320 с.
12. Памірська Л. Англійська мова у перекладацькій творчості Бориса Тена // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 107-109.
13. Фінкельштейн Л. Мій Борис Тен // Волинь-Житомирщина. – № 4. – Житомир, 2000. – С. 47-53.
14. Захарченко Н. Чарівник українського перекладу // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 99-101.
15. Костюк М. Літературні учні Бориса Тена // Кожному мила своя сторона. – Ч. II. – К., 1998. – С. 112-113.
16. Авжеж! (Житомир) – 1997. – № 34-35. – С. 36-37.